

СТУДЕНТСЬКІ ТВОРИ З БІБЛІОЛОГІЇ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ВИМОГИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Рецензії викладачів Київської духовної академії на студентські праці з біблеїстики, вміщені у Протоколах засідань Ради КДА цього навчального закладу, проаналізовано як джерело ідейних, теоретико-методологічних і дидактично-методичних настанов.

Ключові слова: біблеїстика, Київська духовна академія.

У цій статті ми аналізуватимемо вельми специфічний клас документів, які, проте, типово відображають тенденції вивчення та дослідження Біблії в Київській духовній академії (далі – КДА) останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. По-перше, йдеться про еволюцію системи викладання, зафіксовану академічними статутами 1869 та 1884 рр. По-друге, ці документи наскрізно репрезентують присутність у навчальному процесі речників київської духовно-академічної біблеїстики різних поколінь.

Джерельною базою розвідки стали публікації київської академічної професури, так чи інакше спрямовані на пошук засад оптимізації викладання і дослідження Біблії. Ці публікації містили результати рефлексії щодо досвіду (зокрема і власного) навчально-дидактичної організації біблеїстичного матеріалу. Йдеться про особливу категорію так званих інституційних документів КДА, представлених, по-перше, «Звітами» за різні роки, що дають змогу скласти загальне уявлення про структуру й еволюцію її навчально-наукового життя, а по-друге – безпосередньо дотичними до нашої теми відгуками і рецензіями академічної професури, вміщеними у протоколах засідань академічної Ради, що публікувалися як у додатках до «Трудов Киевской духовной академии», так і окремими виданнями. Наша розвідка має на меті продовжити введення до наукового обігу цих змістовних (і з ідейно-теоретичної, і з методичної точок зору) текстів як повноцінних дослідницьких джерел, досі належним чином не опрацьованих.

Структура викладацької діяльності у галузі бібліології цілком залежала від статусу КДА як конфесійного навчального закладу та відповідного домінування богословсько-апологетичних настанов і завдань. Професійна реалізація викладачів передбачала кілька видів діяльності, як-от: а) лекційний виклад змісту кожної науки «відповідно до її сучасного стану та у суворій

узгодженості з духом православ'я... за порядком укладених і затверджених Радою програм»; б) «керівництво студентами в розробці питань, що стосуються предметів їхніх спеціальних занять, і рецензування їхніх творів»; в) «перевірка знань і оцінювання успіхів студентів у репетиціях та іспитах»; г) «спеціальна праця навчальна та літературна» [31, с. 170].

Одним із найважливіших аспектів академічної діяльності була підготовка студентами письмових творів. Про їх високий статус у структурі навчальної діяльності КДА свідчить той факт, що оцінки за письмові роботи мали вирішальну роль для формування навчального рейтингу студентів [31, с. 165–166]. Ця ланка освітнього процесу зберігала своє значення на всіх етапах розвитку КДА. Так, і за статутом 1869 р. (§§ 136, 138, 139), і за статутом 1884 р. (§§ 135–137, 139) велику увагу приділяли розгляду студентських творів – особливо випускних (кваліфікаційних), написаних на здобуття вчених богословських ступенів [60, с. 26–27; 61, с. 26–27]. Вимога обов'язкового виконання студентами письмових робіт мала на меті глибше вивчення та засвоєння лекційного матеріалу, виховання навичок «логічного мислення», «правильності та чистоти викладу», а в перспективі – здатність до «самостійної наукової роботи» [41, с. 69–70].

Розгляд кваліфікаційних письмових творів Радою КДА передбачав фахове рецензування, яке виконували провідні викладачі. Після обговорення докладних письмових відгуків ухвалювалася постанова про надання кандидатського ступеня, яку затверджував митрополит Київський. Магістерські ступені присуджували кандидатам після успішного публічного захисту (на спеціальному колоквиумі) творів, виданих друком і відрецензованих призначеними Радою фахівцями. Ступені магістра богослов'я затверджував Св. Синод. У лютому 1889 р. було ухвалено оновлені синодальні правила, які підтвер-

джували й уточнювали обов'язки та повноваження академічної професури, Рад, місцевих церковних ієрархів і Синоду під час рецензування випускних творів, їх захисту та присудження ступенів кандидата або магістра богослов'я [31, с. 166, 181–182; 32, с. 109].

Аналіз інституційних документів КДА свідчить про те, що письмові твори з бібліологічних дисциплін і напрямів посідали помітне місце в загальному масиві студентських письмових робіт, зокрема і поданих на здобуття наукових ступенів. Так, згідно з усталеним академічним порядком, один із трьох обов'язкових курсових творів, які студент мав виконати на I і III роках навчання, стосувався Св. Письма – Старого (I курс) і Нового (III курс) Завітів. Студенти IV курсу писали на здобуття вченого ступеня «твори з різних наук на різні теми богословського змісту, оголошені ними на початку звітного року...» [31, с. 190; 32, с. 136–137]. Значну частину останніх присвячували різноманітним аспектам дослідження Біблії. Так, у 1874/1875 навчальному році з семи кандидатських робіт на богословському відділенні три були бібліологічні [57, с. 114–115]. У 1880/1881 навчальному році на богословському відділенні вісім із 14 робіт мали бібліологічну тематику; навіть на церковно-історичному відділенні два з 35 творів стосувалися біблійної історії [58, с. 32–33]. У наступному навчальному році 11 з 27 творів богословського відділення було присвячено дослідженню Біблії; на церковно-історичному відділенні серед 31 твору налічувалося два бібліологічних, і навіть на церковно-практичному відділенні дві з 19 тем виявилися дотичними до біблеїстики (присвячені символіці стародавніх язичницьких та іудейських свят і дослідженню новозавітної апокрифіки) [59, с. 69–73]. І надалі в різні роки від 9 % (5 з 54) до 15 % (6 з 40) творів на здобуття ступеня кандидата богослов'я випускники присвячували археологічним, історико-культурним, ісагогічним, екзегетичним, богословським, порівняльно-релігійнознавчим дослідженням Біблії. Наприклад, у 1885/1886 навчальному році на розгляд Ради було подано твори про хибні вчення, викриті у першому посланні ап. Йоана; про відношення трьох синоптичних євангелій до четвертого; про судочинство у давніх євреїв; про твори Йосифа Флавія як джерело біблійної історії; про археологію старозавітного священничого служіння [31, с. 190–193]. У 1888/1889 навчальному році студенти писали твори про вавилонський полон та його роль в історії іудеїв; релігію вавилонян та її відношення до Біблії; порівняння зороастризму з біблійною релігією; археологію євангельських оповідей про Ісуса Христа; дослідження та зіставлення різних апостольських послань [32, с. 136–140].

Тематику кандидатських творів пропонували викладачі-фахівці, а ухвалювали її академічні відділення; більшість праць студенти писали за запропонованими темами [57–59]. Деякі з тем, входячи до списку протягом двох і більше років, ставали стандартними (наприклад, про Мойсея та інших старозавітних пророків або тлумачення тих чи тих фрагментів новозавітних апостольських послань) [2, с. 146–147; 58, с. 33]. Водночас відбувалось оновлення тематики, зумовлене, зокрема, особистими науково-богословськими зацікавленнями академічної професури. Так, поява в 1881/1882 навчальному році тем з історії дослідження та коментування Біблії в Росії другої половини XVIII і початку XIX ст. або історії біблійного канону, ймовірно, була ініційована відповідними дослідженнями професора С. Сольського на зламі 1860–1870-х рр. [47–49; 59, с. 70].

На підставі § 136 академічного статуту 1884 р. [61, с. 26] праці найкращих випускників-кандидатів наступного року зараховували як магістерські дисертації – після доопрацювання твору, його видання друком і задовільного захисту на «колоквіумі» у присутності членів Ради та запрошених нею осіб. Часом більшість робіт, поданих на здобуття магістерського ступеня, присвячувалася біблійним студіям. Так було, наприклад, у 1888/1889 навчальному році. Захищена тоді праця Г. Крижанівського про рукописні Євангелія з київських книгосховищ стала одним з небагатьох досліджень слов'янської Біблії в КДА, а подані того ж року до розгляду праці М. Вержболовича про пророче служіння в ізраїльському царстві, О. Нікітіна про іудейські синагоги як місця богослужіння та М. Стеллецького про шлюб у Старому Завіті увійшли згодом до золотого фонду вітчизняної біблеїстики [31, с. 164–165, 195; 32, с. 110]. Не маємо документальних підстав твердити, що це було сталим явищем. Проте час від часу праці високого рівня вирізняли майбутніх славетних академічних викладачів-біблеїстів. У 1893 р. таким твором стала магістерська дисертація В. Рибінського «Древнееврейская суббота», захищена 1891 р. як кандидатська праця, потім доопрацьована й опублікована [18, с. 103–104; 26, с. 69–70]. А 1901 р. спеціальну Макаріївську премію «для вихованців академії» отримав О. Глаголев за магістерську дисертацію «Ветхозаветное учение об ангелах» [10, с. 250, 253–256].

Чималу зацікавленість дослідника породжують теоретичні та методичні вимоги до підходів, структури і змісту студентських досліджень з біблеїстики. Інколи прямо, а найчастіше опосередковано (у вигляді критеріїв оцінювання) їх формулювали авторитетні викладачі бібліологічних дисциплін у своїх відгуках-рецензіях на канди-

даські та магістерські твори випускників КДА. Ці вимоги відображали суттєві виміри дослідницьких і герменевтичних програм, що панували серед київських біблієстів. Їх можна розглядати як важливий компонент навчального процесу з бібліології, адже вони визначали не лише процес опанування бібліологічних дисциплін, а й особливості наукового керівництва студентськими роботами, їх теоретико-методологічне і методичне спрямування й оцінювання з точки зору академічних критеріїв православної богословської освіти.

З технічного ж боку зауважимо однакову релевантність для аналізу як констатуючої (позитивної), так і критичної частини відгуків. Припускаємо, що констатуюча частина демонструє принципи, вимоги та правила, які академічна професура приймала без жодного заперечення, так би мовити, «за умовчанням». Тож навіть просту позитивну фіксацію відповідних якостей у студентських роботах можна інтерпретувати як спонтанне виголошення означених принципів, вимог і правил. А критична, часом негативна, частина рецензій відображала суворіше сформульовані принципи та правила, жорсткіше висунуті вимоги.

Метою написання самостійних творів, як ми вже зазначали, було виховання у студентів навичок самостійної наукової роботи, логічного мислення та виразного викладу матеріалу, «здатності оволодівати предметом і передавати вивчене живою та плавною мовою» [41, с. 69–70; 49, с. 248; 56, с. 228]. А аналіз тексту Св. Письма студентами мав на меті показати історичну достовірність біблійної оповіді [33, с. 244; 38, с. 374; 42, с. 242], дати «якомога повніше й ясніше розуміння характеру та смислу» досліджуваного феномену біблійної історії, його «систематичне, повне роз'яснення» [23, с. 221; 36, с. 352], а також продемонструвати «належне тлумачення» усіх і насамперед догматично значущих частин тексту як «особливо важких для розуміння» [53, с. 149].

З'ясування «істинного, глибинного смислу» біблійних повідомлень саме в «системі православного віровчення», оцінка їх «вартості з точки зору православної церкви» стали одними з найвищих критеріїв цінності бібліологічного дослідження [10, с. 254; 49, с. 248]. У догматично й апологетично забарвлених формулюваннях численних рецензентів цей критерій ототожнюється з «правильністю», «вірністю», «ортодоксальністю» (погляду на предмет, розуміння, висновків тощо), здатністю «уникати неправильних тлумачень». За частотою застосування й оцінюваною потугою саме формула «правильності»-«вірності» виявляється однією з найпоширеніших вимог до студентських праць і чи не найважливі-

шим критерієм їх оцінювання [1, с. 105; 8, с. 293; 10, с. 254; 22, с. 211; 25, с. 254; 29, с. 384; 39, с. 279; 40, с. 319; 44, с. 374; 45, с. 318; 54, с. 202 та ін.].

Приміром, потрібно було розуміти «кожен вірш не лише в суворо-логічній послідовності», а й «у дусі вчення» богонатхненного біблійного письменника. Відповідно, саме автентичний біблійний текст вважали найбажанішим і найприроднішим джерелом, а його «ретельне» вивчення й тлумачення – «позитивним» шляхом розкриття біблійного вчення [7, с. 284; 9, с. 420; 15, с. 277–278; 16, с. 280–281; 19, с. 282; 20, с. 328; 26, с. 101–102; 36, с. 352; 43, с. 246; 55, с. 223 та ін.]. Смысл старозавітної релігії та історії виводився насамперед з біблійного викладу [34, с. 263]. Основою критичного огляду різних коментаторів було зіставлення їхніх точок зору зі змістом біблійних книг [3, с. 200; 8, с. 293; 16, с. 281; 54, с. 202]. Отримання найвищих оцінок потребувало від студента «черпання свідчень із першоджерел», звернення «до оригінального тексту для розв'язання спірних питань» на основі «ознайомлення з мовою оригінальних біблійних текстів» [23, с. 221; 26, с. 102]. Схвалювалися також введення до наукового обігу та порівняльний аналіз різних вживаних церквою біблійних перекладів [19, с. 282; 20, с. 328]. Зауважимо, що реалізація останніх уможливилася високим рівнем викладання в КДА оригінальних мов Біблії та розвитком тут біблійно-перекладацької діяльності.

Важливими були повнота й адекватність дослідження, а також уникнення «штучних» тлумачень. Задля цього схвалювалося широке використання бібліографічних та ісагогічних даних; поглядів коментаторів та екзегетів на досліджуваний біблійний текст; аналіз «загальних ісагогічних питань»: дослідження обставин, приводів і мети, часу й місця написання аналізованого тексту; уважність до текстологічних особливостей, філологічних даних, літературного контексту, археологічних та історичних відомостей, які прояснюють історико-культурний контекст, зокрема топографії, географії та історії місць, де відбувалися події, описані в біблійних книгах [4, с. 222; 12, с. 315; 13, с. 351; 23, с. 221; 33, с. 244; 46, с. 327; 55, с. 223 та ін.].

У цьому зв'язку варто виокремити принаймні дві тенденції, що сприяли значному розширенню кута зору на біблійну історію, археологію, культуру та релігійно-богословські питання. Йдеться про заохочення активнішого застосування для контекстуального дослідження Біблії позабіблійних джерел (з археології та історії стародавнього світу або, наприклад, талмудичних) і пов'язаного з цим компаративно-релігійного аналізу біблійних феноменів у співвідношенні з

іншими стародавніми релігійними традиціями [8, с. 293; 11, с. 260; 14, с. 354; 18, с. 103; 19, с. 282; 25, с. 253 та ін.].

Використання коментаторської літератури також мусило відповідати певним критеріям відбору та аналізу її як джерела ісагогічних відомостей і тлумачень. Тут найкращим вважали залучення спочатку святоотчих, а вже потім західних і вітчизняних коментаторів; розгляд різноманітних аспектів біблійної оповіді мав здійснюватися передусім «за вченням біблійних письменників та отців церкви», «на підставі церковного передання»; у «найскладніших випадках» треба було покладатися на «давніх авторитетних коментаторів» [6, с. 382; 15, с. 278; 21, с. 299; 24, с. 252; 29, с. 384; 49, с. 247; 53, с. 149 та ін.]. При цьому мало відбуватися обов'язкове «зіставлення думок коментаторів з контекстом оповіді» [54, с. 202], доказ положень твору «свідченнями біблійних та церковних письменників і певними логічними міркуваннями» [26, с. 101]. Узагалі ж знайомство з давніми (та й сучасними) коментаторами було потрібне не для демонстрації ерудиції, «не для того, щоб виписками з них збагачувати власне роз'яснення, а для кращого розуміння апостольського вчення» [55, с. 223; 53, с. 150]. Врешті-решт, це мало виховувати в майбутніх богословах уміння «відрізнити правильні думки тлумачів від тих, які не узгоджуються з апостольським вченням» [54, с. 202].

Найголовнішим апологетичним завданням вважався, як ми вже зауважували, захист автентичності, достовірності, єдності й ідейної цілісності біблійного тексту. Така апологетика була спрямована передусім проти раціоналістичної «негативної» критики в європейській біблеїстиці (зокрема, проти популярних тоді ідей про особливе значення у становленні Біблії генезису та взаємодії різних джерел, текстуальних редакцій, фрагментів та інтерполяцій, що формулювалися в контексті різних версій т. зв. «документарної» та «фрагментарної» теорій [3, с. 200; 15, с. 278; 33, с. 244–245; 40, с. 319; 42, с. 242; 50, с. 249; 56, с. 228 та ін.]).

Досить широке використання іноземної (західної) літератури оцінювали як вимушене; висувалися застереження не зазнавати «впливу іноземної літератури», зокрема раціоналістичних теорій, як у змісті суджень, так і в термінології (наприклад, тлумачення певних феноменів описаної в Біблії давньоєврейської релігії в термінах модних теорій) [35, с. 317]. Взагалі наголошувалося на необхідності уникати «рабської» ідейної, теоретичної та стилістичної залежності від «перекладних творів», «простого копіїзації», а тим більше плагіату, бути «незалежним у судженнях від думок західних богословів» [5, с. 227; 17, с. 303; 49, с. 248; 51, с. 250; 53, с. 150].

Уникання такої залежності від джерел мало сприяти досягненню студентом чи дослідником стану «повного господаря» того матеріалу, який він досліджує або викладає [34, с. 263].

Це був не лише знак ідейного протистояння раціоналістичній «негативній» критиці, хоча така настанова є наскрізною та сталою у масиві досліджуваних документів [6, с. 382; 13, с. 351; 24, с. 252; 33, с. 244; 38, с. 374; 42, с. 242; 49, с. 247 та ін.]. Тут поставав також загальний методологічний принцип самостійного опрацювання біблійного тексту, де «самостійність» мала ґрунтуватися на оптимальному поєднанні свідчень, символів і смислів, успадкованих від традиції та евристичних можливостей наукової критики. Звідси – і позитивна оцінка застосування в аналізі біблійного тексту даних з широкого кола позитивних наук, як-от антропології, психології, орієнталістики, семіології. Звідси ж – намагання культивувати у студентів вміння «обирати найкращих тлумачів... які допомагають правильно з'ясувати смисл», здатність не повторювати загальновідомі положення, а робити власні висновки з аналізу різних точок зору на предмет [40, с. 319; 53, с. 150]. Здатність «багато читати» мала обов'язково зміцнюватися здатністю «критично перевіряти» джерела [19, 282; 52, с. 109; 54, с. 202; 55, с. 223]; серед протилежних думок і роз'яснень – «усе випробовувати та скрізь доброго триматися» [3, с. 201]. Зіставлення та критика різних точок зору мали стати «шляхом до позитивного змісту» [28, с. 295], навіть коли йшлося про можливість «заперечення власних керівників» [23, с. 221].

Низка загальних методологічних принципів були сформульовані рецензентами в їхніх зауваженнях, побажаннях та оцінках. Це і принцип адекватного сприйняття точок зору опонентів, уникнення анахронізмів у спростуванні чужих аргументів («застарілих» та «неактуальних» поглядів, що «стали надбанням архіву») [52, с. 108–109]. Це і правило відповідності між методом і завданням дослідження (наприклад, йшлося про необхідність спеціальної екзегези під кутом зору певної виокремленої проблеми тощо) [21, с. 301]. Це і побажання в дослідженні не рухатися від абстрактної «системи» до конкретного «змісту»; не вишукувати (або навіть штучно конструювати) докази на підтвердження «системи»; не перебільшувати інтегративної ролі «ідей» під час розгляду археологічних та історичних феноменів; не вдаватися «до натяжок та довільних припущень», а йти від реального змісту до теоретичних узагальнень [11, с. 260].

Серед вимог і побажань, які водночас слугували критеріями оцінювання стилю біблеїстичних творів студентів, наскрізними були вимоги «добре розвиненої формально думки», тематич-

ної і структурної цілісності, послідовності композиції матеріалу, логічності, несуперечливості та послідовності дослідження й викладу [1, с. 106; 12, с. 315; 17, с. 303; 18, с. 104; 19, с. 282; 21, с. 301; 22, с. 211; 23, с. 221; 37, с. 396; 42, с. 242; 51, с. 249–250 та ін.]. Логічність і чіткість композиції мали сприяти кращому осягненню предмета: в аналізі Св. Письма віталось «виявлення зв'язку віршів між собою та їх відношення до цілого» [2, с. 147].

Важливою була вимога мовностилістичної «обробки» творів; рецензенти критикували як «одноманітність форм зворотів і виразів», так і «велемовність». Натомість високо оцінювали літературно досконалу, «гарну», «живу і плавну», «легку» та «правильну» мову викладу, навіть «просту й невибагливу» [7, с. 285; 12, с. 315; 17, с. 303; 22, с. 212; 28, с. 295; 29, с. 385; 33, с. 245; 42, с. 242; 49, с. 248 та ін.].

Особливо слід звернути увагу на позитивну оцінку рецензентами таких дослідницьких якостей, як коректність і ґрунтовність критики («здорова критика, що завжди має рацію»; «ґрунтовна критика... із знанням справи... та почуттям міри») [24, с. 252; 45, с. 318; 7, с. 284; 40, с. 319]. «Початки справжньої науковості» вбачали «у надзвичайній обережності й обачливості автора в обґрунтуванні власних положень і критики думок інших біблеїстів» [14, с. 355]. «Стриманість у судженнях і поміркованість у викладі» [26, с. 102] виявлялася, зокрема, в уникненні «суто полемічних прийомів, не виправданих потребою справи» [52, с. 109]. Коректність поводження зі змістом досліджуваних джерел мала, нарешті, забезпечуватись і коректністю формальною. Тому й цінувалася «літературна правдивість», яка «не дозволяє авторові скористатися не лише чужою думкою, а й чужим словом без точного посилання на першоджерело» [24, с. 252].

Переважання богословсько-апологетичних акцентів у біблійних дослідженнях і викладах відображалось у схваленні «простоти і природності» в екзегезі, уникнення «голослівних міркувань», «штучних пояснень», «екзегетичних натяжок» та «вишуканих тлумачень» [1, с. 106; 6, с. 383; 52, с. 108–109; 54, с. 202]. У цьому ж контексті культивувалося прагнення зрозуміти біблійний текст «не лише з боку наукового, теоретичного, а й життєво-практичного». Фіксуємо також вимоги щодо композиції твору: «позитивні» (тобто апологетичні) тлумачення відносити до основного тексту, а критику, порівняння – до приміток тощо [6, с. 383].

Повчально тут зупинитися на ідеальному образі «цілком наукового ставлення автора до спра-

ви»: «віруючи у священне Писання, як у слово Боже, він, утім, приступає до позитивного нарису... не інакше, як розчистивши наперед шляхом критики різноманітних негативних точок зору ґрунт для себе» [33, с. 244]. Водночас варто зіставити цей образ з *minimum minimorum* ісагогічно-екзегетичної праці, який дозволяв таки студентові претендувати на кандидатський ступінь, звернувшись до відгуків, де, попри численні критичні методологічні та методичні зауваження і загалом дуже посередню оцінку, містився висновок про гідність роботи для присудження ступеня кандидата. Найважливішим – і достатнім – було виявити здатність «оволодіти предметом у загальнодоступній формі» (хай і без «глибинного розуміння»), а здобуті результати викласти «загальнозрозумілою мовою», уникаючи «вишуканих тлумачень» і використовуючи передовсім святоотчі коментарі як «дороговкази» [56, с. 227–228]. Вибороти «право на кандидатський ступінь» студент міг, навіть «не демонструючи глибину думки і здатність проникати у зв'язок і послідовність вчення», але «завдяки живому викладу та теплоті почуття, що надихало автора під час полеміки з представниками раціоналістичних шкіл» [50, с. 249]. І в артикуляції рис ідеального образу студента-біблеїста, і під час визначення мінімальних вимог до кандидатської роботи, як бачимо, вже вкотре виявляється домінування апологетичного дискурсу в дослідницькій і викладацькій роботі КДА досліджуваної доби.

Отже, теоретичні та методичні принципи і вимоги до підходів, структури та змісту самостійних досліджень з біблеїстики прямо або опосередковано формулювалися у викладацьких відгуках-рецензіях на кандидатські та магістерські твори випускників КДА. Ці принципи й вимоги віддзеркалювали суттєві виміри дослідницьких і герменевтичних програм, якими керувалися київські біблеїсти другої половини XIX – початку XX ст. Сформульовані у вигляді певних критеріїв, вони визначали не лише процес опанування бібліологічних дисциплін, а й особливості наукового керівництва студентськими роботами та їх оцінювання. У контексті цих принципів і вимог певним чином формувались образи «досконалого студента» і «досконалого дослідника» Біблії як з точки зору загальнонаукових критеріїв, так і з огляду на офіційно виголошені критерії православної богословської освіти. Усе зазначене дає підстави для розгляду окреслених принципів і вимог як важливого компонента навчальних і наукових студій у галузі біблеїстики в Київській духовній академії.

1. [Богдашевский Д. И.] Отзыв доц. Д. Богдашевского о поданном на соискание степени магистра богословия сочинении кандидата Федора Титова «Первое послание св. ап. Павла к Фессалоникийцам. Опыт исагогико-критико-экзегетического исследования» / Протоколы Совета Киевской духовной академии ¹ за 1892/93 уч. год. 26 мая 1893 г. // Труды Киевской духовной академии ². – 1893. – Т. III. – Приложение. – С. 105–107.
2. [Богдашевский Д. И.] Отзыв доц. Д. Богдашевского о сочинении студ. С. Георгиевского «Изложение содержания с кратким объяснением 9, 10 и 11 глав послания ап. Павла к Римлянам» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 10 июня 1893 г. // Там само. – С. 146–148.
3. [Богдашевский Д. И.] Отзыв доц. Д. Богдашевского о сочинении студ. Михаила Мухина «Изложение содержания с кратким объяснением послания ап. Павла к Колоссянам» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 10 июня 1893 г. // Там само. – С. 199–201.
4. [Богдашевский Д. И.] Отзыв доц. Д. Богдашевского о сочинении студ. Александра Кроткова «Изложение содержания с кратким объяснением первых восьми глав послания ап. Павла к Римлянам» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 10 июня 1893 г. // Там само. – С. 222–223.
5. [Богдашевский Д. И.] Отзыв доц. Д. Богдашевского о сочинении студ. Иосифа Орехова «Изложение содержания с кратким объяснением 12–16 глав послания ап. Павла к Римлянам» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 10 июня 1893 г. // Там само. – С. 226–227.
6. [Богдашевский Д. И.] Отзыв доц. Д. Богдашевского о сочинении студ. Сергея Савинского «Эсхатологическая беседа Христа Спасителя (Матф. гл. 24; ср. Марк. гл. 13 и Лук. гл. 21)» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // ТКДА. – 1902. – Т. I. – Приложение. – С. 381–383.
7. [Богдашевский Д. И.] Отзыв экстраорд. проф. Д. Богдашевского о сочинении студента Дмитрия Знаменского «Учение св. апостола Иоанна в четвертом Евангелии о лице Иисуса Христа» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // ТКДА. – 1902. – Т. III. – Приложение. – С. 283–285.
8. [Богдашевский Д. И.] Отзыв экстраорд. проф. Д. Богдашевского о сочинении студ. Василия Ивановского «Работство у древних евреев» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // Там само. – С. 293–294.
9. [Булгаков А. И.] Отзыв доц. А. Булгакова о сочинении студ. Василия Экземпларского «Библейское и святоотеческое учение о сущности священства» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // ТКДА. – 1902. – Т. I. – Приложение. – С. 419–420.
10. [Відгук Ради КДА на магістерську дисертацію доц. О. Глаголева «Ветхозаветное библейское учение об ангелах», подану на здобуття Макаріївської премії, та Постанову про присудження подвійної студентської Макаріївської премії] / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 15 марта 1901 г. // Там само. – С. 253–255.
11. [Глаголев А. А.] Отзыв доц. А. Глаголева о сочинении преподавателя Тульчинского епархиального женского училища действительного студ. академии Якова Маяковского «Ветхозаветные праздники седьмого месяца» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 15 марта 1901 г. // Там само. – С. 259–261.
12. [Глаголев А. А.] Отзыв доц. А. Глаголева о сочинении студ. Александра Дитягина «Воззрения библейских евреев и священных писателей Ветхого Завета на природу человеческой души, на ее посмертную судьбу и на отношение живых к умершим (с критикой теории тотемизма в ветхозаветной религии)» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // Там само. – С. 315–316.
13. [Глаголев А. А.] Отзыв доц. А. Глаголева о сочинении студ. Павла Красина «Государственный культ израильского (десятиколенного) царства» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // Там само. – С. 350–351.
14. [Глаголев А. А.] Отзыв доц. А. Глаголева о сочинении студ. Леонида Крылова «Древнееврейские обеты» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // Там само. – С. 353–354.
15. [Глаголев А. А.] Отзыв доц. А. Глаголева о сочинении студ. Николая Джурича «Ветхозаветные имена Божию: Элогим, Иегова, Адонай и другие; их значение и употребление» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // ТКДА. – 1902. – Т. III. – Приложение. – С. 277–278.
16. [Глаголев А. А.] Отзыв доц. А. Глаголева о сочинении студ. Андрея Жукова «Теократические приношения или подати по Закону Моисееву» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // Там само. – С. 280–281.
17. [Дмитриевский А. А.] Отзыв орд. проф. А. Дмитриевского о сочинении студ. Валерия Волкова «Пастырские наставления св. ап. Павла в первом послании к Тимофею» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // ТКДА. – 1902. – Т. I. – Приложение. – С. 302–303.
18. [Ковальницкий М. Г.] Отзыв экстраорд. проф. М. Ковальницкого о поданном на соискание степени магистра богословия сочинении и. д. доц. академии Владимира Рыбинского «Древнееврейская суббота» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 26 мая 1893 г. // ТКДА. – 1902. – Т. III. – Приложение. – С. 103–104.
19. [Корольков И. П.] Отзыв экстраорд. проф. И. Королькова о сочинении студ. Андрея Жукова «Теократические приношения или подати по Закону Моисееву» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // Там само. – С. 281–282.
20. [Корольков И. П.] Отзыв экстраорд. проф. прот. И. Королькова о сочинении студ. Виталия Ремезова «Торговые сношения у древних евреев по Библии и Талмуду» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // Там само. – С. 328.
21. [Маккавейский Н. К.] Отзыв доц. Н. Маккавейского о сочинении студ. Валерия Волкова «Пастырские наставления св. ап. Павла в первом послании к Тимофею» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // ТКДА. – 1902. – Т. I. – Приложение. – С. 299–301.
22. [Михаил, еп.] Отзыв заслуж. орд. проф. еп. Михаила о сочинении студ. Ивана Случевского на тему: «Св. пророк Моисей как законодатель еврейского народа» / ПС КДА за 1881/82 уч. год. 11 июня 1882 г. // ТКДА. – 1882. – Т. III. – Приложение. – С. 210–212.
23. [Олесницкий А. А.] Отзыв экстраорд. проф. А. Олесницкого о сочинении студ. Павла Окнова на тему: «Отношение масоретского текста книги пророка Исайи к переводу Септуагинты» / ПС КДА за 1881/82 уч. год. 11 июня 1882 г. // Там само. – С. 219–221.
24. [Олесницкий А. А.] Отзыв экстраорд. проф. А. Олесницкого о сочинении студ. Евгения Бекетовского на тему: «Св. пророк Осия и его пророческая книга» / ПС КДА за 1882/83 уч. год. 9 июня 1883 г. // ТКДА. – 1883. – Т. III. – Приложение. – С. 251–252.
25. [Олесницкий А. А.] Отзыв экстраорд. проф. А. Олесницкого о сочинении студ. III курса Никиты Соколова на тему: «Чистое и нечистое по закону Моисея» / ПС КДА за 1882/83 уч. год. 9 июня 1883 г. // Там само. – С. 252–254.
26. [Олесницкий А. А.] Отзыв засл. орд. проф. А. Олесницкого о поданном на соискание степени магистра богословия сочинении и. д. доцента академии Владимира Рыбинского «Древнееврейская суббота» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 26 мая 1893 г. // ТКДА. – 1893. – Т. III. – Приложение. – С. 101–102.
27. [Олесницкий А. А.] Отзыв засл. орд. проф. А. Олесницкого о сочинении студ. Ивана Полуцыганова «Юбилейный год у

¹ Далі – ПС КДА.² Далі – ТКДА.

- древних евреев» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. Протокол от 12 июня 1893 г. // Там само. – С. 246–247.
28. [Олесницький М. А.] Отзыв экстраорд. проф. М. Олесницького о сочинении студ. Василия Ивановского «Рабство у древних евреев» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // ТКДА. – 1902. – Т. III. – Приложение. – С. 294–295.
 29. [Орнатский Ф. С.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Орнатского о сочинении студ. Сергея Савинского «Эсхатологическая беседа Христа Спасителя (Матф. гл. 24; ср. Марк. гл. 13 и Лук. гл. 21)» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // ТКДА. – 1902. – Т. I. – Приложение. – С. 384–385.
 30. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1880/81 уч. году // ТКДА. – 1881. – Т. III. – № 11. – С. 329–392.
 31. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885/86 уч. год // ТКДА. – 1887. – Т. I. – № 2. – С. 157–201.
 32. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1888/89 уч. год // ТКДА. – 1890. – Т. I. – № 1. – С. 99–148.
 33. [Покровский Ф. Я.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Покровского о сочинении студ. С. Песоцкого «Св. пророк Даниил, его время, жизнь и деятельность» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 12 июня 1893 г. // ТКДА. – 1893. – Т. III. – Приложение. – С. 244–245.
 34. [Покровский Ф. Я.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Покровского о сочинении преподавателя Тульчинского епархиального женского училища, действительного студента академии Якова Маяковского «Ветхозаветные праздники седьмого месяца» / Извлечения из ПС КДА за 1901/1902 уч. год. 15 марта 1901 г. // ТКДА. – 1902. – Т. I. – Приложение. – С. 261–263.
 35. [Покровский Ф. Я.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Покровского о сочинении студ. Александра Дитяткина «Воззрения библейских евреев и священных писателей Ветхого Завета на природу человеческой души, на ее посмертную судьбу и на отношение живых к умершим (с критикой теории тотемизма в ветхозаветной религии)» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // Там само. – С. 316–317.
 36. [Покровский Ф. Я.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Покровского о сочинении студ. Павла Красина «Государственный культ израильского (десятиколенного) царства» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // Там само. – С. 352–353.
 37. [Покровский Ф. Я.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Покровского о сочинении студ. Леонида Крылова «Древнееврейские обеты» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // Там само. – С. 355–356.
 38. [Покровский Ф. Я.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Покровского о сочинении студ. Григория Подгорного «Взаимные отношения царств иудейского и израильского» / Извлечения из ПС КДА за 1901/1902 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // Там само. – С. 374–375.
 39. [Покровский Ф. Я.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Покровского о сочинении студ. Николая Джурича «Ветхозаветные имена Божии: Элогим, Йегова, Адонай и другие; их значение и употребление» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // ТКДА. – 1902. – Т. III. – Приложение. – С. 279–280.
 40. [Покровский Ф. Я.] Отзыв экстраорд. проф. Ф. Покровского о сочинении студ. Василия Попова «Первые годы жизни иудеев в Палестине по возвращении из плена вавилонского (от возвращения из плена до прибытия Ездры в Иерусалим)» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // Там само. – С. 319.
 41. Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1874/75 уч. год. 4 сентября 1874 г. // ТКДА. – 1874. – Т. IV. – Приложение. – С. 69–70.
 42. [Рыбинский В. П.] Отзыв и. д. доц. Вл. Рыбинского о сочинении студ. С. Песоцкого «Св. пророк Даниил, его время, жизнь и деятельность» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 12 июня 1893 г. // ТКДА. – 1893. – Т. III. – Приложение. – С. 241–243.
 43. [Рыбинский В. П.] Отзыв и. д. доц. В. Рыбинского о сочинении студ. Ивана Полуцыганова «Юбилейный год у древних евреев» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 12 июня 1893 г. // Там само. – С. 245–246.
 44. [Рыбинский В. П.] Отзыв доц. В. Рыбинского о сочинении студ. Григория Подгорного «Взаимные отношения царств иудейского и израильского» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год. 5–6 июня 1901 г. // ТКДА. – 1902. – Т. I. – Приложение. – С. 373–374.
 45. [Рыбинский В. П.] Отзыв доц. В. Рыбинского о сочинении студ. Василия Попова «Первые годы жизни иудеев в Палестине по возвращении из плена вавилонского (от возвращения из плена до прибытия Ездры в Иерусалим)» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // ТКДА. – 1902. – Т. III. – Приложение. – С. 318.
 46. [Рыбинский В. П.] Отзыв доц. В. Рыбинского о сочинении студ. Виталия Ремезова «Торговые сношения у древних евреев по Библии и Талмуду» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // Там само. – С. 327.
 47. [Сольский С. М.] Отзыв орд. проф. С. Сольского о сочинении студ. Василия Пономарева на тему: «Изучение и разъяснение священного писания во второй половине XVIII столетия в России» / ПС КДА за 1881/82 уч. год. 11 июня 1882 г. // ТКДА. – 1882. – Т. III. – Приложение. – С. 218–219.
 48. [Сольский С. М.] Отзыв орд. проф. Сольского о сочинении студ. Константина Бречкевича «Толкование священного Писания в России в первой половине настоящего столетия» / ПС КДА за 1882/83 уч. год. 9 июня 1883 г. // ТКДА. – 1883. – Т. III. – Приложение. – С. 245–247.
 49. [Сольский С. М.] Отзыв орд. проф. Сольского о сочинении студ. Константина Молчанова «Взгляд позднейших западных критиков на историю канона новозаветных книг» / ПС КДА за 1882/83 уч. год. 9 июня 1883 г. // Там само. – С. 247–248.
 50. [Сольский С. М.] Отзыв орд. проф. Сольского о сочинении студ. Алексея Оппокова «Опыт обозрения содержания послания ап. Павла к Галатам» / ПС КДА за 1882/83 уч. год. 9 июня 1883 г. // Там само. – С. 248–249.
 51. [Сольский С. М.] Отзыв орд. проф. Сольского о сочинении студ. священника Александра Кавкасидзе «О втором послании ап. Павла к Тимофею» / ПС КДА за 1882/83 уч. год. 9 июня 1883 г. // Там само. – С. 249–251.
 52. [Сольский С. М.] Отзыв заслуж. орд. проф. Ст. Сольского о поданном на соискание степени магистра богословия сочинении кандидата Федора Титова «Первое послание св. ап. Павла к Фессалоникийцам. Опыт исагогико-критико-экзегетического исследования» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 26 мая 1893 г. // ТКДА. – 1893. – Т. III. – Приложение. – С. 107–109.
 53. [Сольский С. М.] Отзыв заслуж. орд. проф. С. Сольского о сочинении студ. С. Георгиевского «Изложение содержания с кратким объяснением 9, 10 и 11 глав послания ап. Павла к Римлянам» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 10 июня 1893 г. // ТКДА. – 1893. – Т. III. – Приложение. – С. 149–150.
 54. [Сольский С. М.] Отзыв заслуж. орд. проф. С. Сольского о сочинении студ. Михаила Мухина «Изложение содержания с кратким объяснением послания ап. Павла к Колоссянам» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 10 июня 1893 г. // Там само. – С. 202–203.
 55. [Сольский С. М.] Отзыв заслуж. орд. проф. С. Сольского о сочинении студ. Александра Кроткова «Изложение содержания с кратким объяснением первых восьми глав послания ап. Павла к Римлянам» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 12 июня 1893 г. // Там само. – С. 223–224.
 56. [Сольский С. М.] Отзыв заслуж. орд. проф. С. Сольского о сочинении студ. Иосифа Орехова «Изложение содержания

- с кратким объяснением 12–16 глав послания ап. Павла к Римлянам» / ПС КДА за 1892/93 уч. год. 12 июня 1893 г. // Там само. – С. 227–228.
57. Список избранных преподавателями и одобренных отделениями тем для кандидатских рассуждений студентов III курса. Богословское отделение / ПС КДА за 1874/75 уч. год. 4 сентября 1874 г. // ТКДА. – 1874. – Т. IV. – Приложение. – С. 114–115.
58. Список избранных преподавателями и одобренных отделениями тем для кандидатских рассуждений студентов III курса // ПС КДА за 1880/81 уч. год. 1 сентября 1880 г. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1881. – С. 32–36.
59. Список избранных преподавателями и одобренных отделениями тем для кандидатских рассуждений студентов III курса / ПС КДА за 1881/82 уч. год. 29 октября 1882 г. // ТКДА. – 1882. – Т. III. – Приложение. – С. 69–73.
60. Устав православных духовных академий 1869 г. – Б. д. – 36 с.
61. Устав и штат православных духовных академий, высочайше утвержденный 20 апреля 1884 г. // Прибавления к Творениям св. отцов. – 1884. – Ч. 34. – Кн. 3. – С. 1–37.
62. [Ястребов М. Ф.] Отзыв экстраорд. проф. М. Ястребова о сочинении студ. Дмитрия Знаменского «Учение св. апостола Иоанна в четвертом Евангелии о лице Иисуса Христа» / Извлечения из ПС КДА за 1901/02 уч. год // ТКДА. – 1902. – Т. III. – Приложение. – С. 285–286.

S. Golovashchenko

STUDENT ESSAYS ON BIBLICAL STUDIES IN THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY: REQUIREMENTS AND EVALUATION CRITERIA

Reviews concerning of the student's essays on biblical studies, written by professors of Kiev Theological Academy and published in the Journals of the KDA Board is analyzed as a source of ideological, theoretical, methodological and didactic guidelines.

Keywords: biblical studies, Kyiv Theological Academy.